

A 39-ES DANDÁR

Nemcsak történelmi freskó és forradalmi hősköltemény a *39-es dandár*, hanem egyben polémia is. Mint ha alkotóinak nemcsak az lett volna a szándéka, hogy újabb emléket állítsanak annak a néhány hónapnak, amikor népünk a forradalom legelső vonalába tört, példát mutatva a világnak, hanem hogy lemassák azt a gyalázatot, amellyel 1919 ragyogó fényét bemocskolták.

Mivel száll vitába a *39-es dandár*? Nem a hivatalos ellenforradalom szégyentelen hazugságaival, mint teszem a magyar filmgyártás másik reprezentatív 19-es filmje, a *Harag napja*, amely az ellenforradalmár tisztek gazságát és az árulók aljaságát állítja szembe a proletárok humanizmusával, tehát a Horthy-idők főragalmával, a vörös terror képtelen torzításával kel birokra. A polémia éle a *harmadikutások* ellen fordul, akik — igazolni akarván a maguk forradalomellenes álláspontját — azt bizonygatták, hogy a tömegek nem akarták a forradalmat 19-ben

sem, s ezt a hamis állítást felhasználták annak a tételnek alátámasztására, hogy a társadalmi kérdéseket nem erőszakos úton kell megoldani, hanem reformok útján, az uralkodó osztályokkal való megegyezés útján. 1919 tanulságainak ez a teljesen hamis végkövetkeztetése, amelyet mind a szociáldemokrácia, mind a „népiek” táborában meg lehet találni, ez az az ideológiai frontszakasz, amelyre a *39-es dandár* a főtüzet zúdítja. (Természetesen a tűz nemcsak jobbra zúdul, jut belőle „balra” is, hiszen az ultraradikális demagógia — ha egészen más hangsúllyal is —, de arra az álláspontra juthatott, hogy 19 azért bukott el, mert a népben nem volt forradalmi kitartás, erő, hit.)

A *39-es dandárt*, alkotóit éppen ez a sajátos polémikus szándék indította arra, hogy 1919 olyan oldalait tegyék láthatóvá, amelyek felől sem az utóbbi években, sem azelőtt nemigen közelítették meg a témát.

A film lidérces képsorral indul: a

Tiszáig előretört román burzsoá csapatok elől áradnak visszafelé a vörös hadak. Már-már úgy látszik, hogy a 39-es dandár politikai biztosa, akit azért küldtek ide, hogy segítséget vigyen a frontra, tehetetlen ezzel a dezorganizált, kiábrándult, hitehagyott katonatömeggel szemben: egy szál ember hogyan tudná megállítani, hát még megfordítani ezt a reményvesztett áradatot? S mégis megfordulnak: megfordulnak, mert kiderül, hogy a tömegben itt is, ott is vannak hűséges forradalmi csapatok, „jó katonák”, akik csak a kommandánst várják, mint íme, itt is Korbély János „cugszfűrer” és nyolc huszárja, akik Karikás első szavára nekivágnak a frontnak. Sőt, ha jól megnézzük, még alsóbb parancsnokra sincs szükségük, hisz Korbély János szakaszvezető megállja a helyét zászlóaljparancsnokként is. Csak a lappangó erőket egyesítő parancs, csak egyértelmű harci cél kell, s máris hadsereggé áll egybe a hazafelé vánszorgó emberek sokasága — mint a vasrezslék, amely az erős mágnes erővonalaihoz igazodik. A visszavonuló és szétszórt seregek sivár képét hamarosan felváltja a zárt egységek jókedvűen menetelő, nótázó csapata. A helyzet, a hangulat, a légkör megváltozásának ez az erős sodrása már az expozícióban felvázolja a film fő gondolatát: a tömegek érettek voltak a forradalmi harcra, abban a pillanatban, amelyben érezték a vezetés erejét, kézzelfogható feladatokat állítottak eléjük — az immár öt éves háború minden fáradsága ellenére is — vállalták az újabb megpróbáltatásokat.

A lappangó forradalmiság, amelynek paraszát egyetlen szellő lánggá szíthatja — ez a téma folytatódik, sőt fokozódik egy későbbi jelenetsorban is. A komiszár, a párt küldöttje, bemerészkedett Poroszlóra. Most is szinte egyedül van, de ez alkalommal nem hitehagyott vöröskatonákkal kerül szembe, hanem egy fellázadt rendőrszászlóaljjal, amelynek tisztjei az ellenség győzelmére spekulálnak. A szituáció az előbbinél is reménytelenebbnek látszik, amikor — nem deus ex machinaként, nem az égből, hanem éppen fordítva: alulról, a tömegekből, az idők forra-

dalmi talajából — ott teremnek a megmentők. Az állomásra befutó debreceni forradalmi terrorcsapat vezetője, Nagy Jóska nyomban felismeri a helyzetet, s pillanatok alatt végez az ellenforradalmár tisztekkel, minek utána már könnyű a rendőrlégénységet újra besoroztatni.

De még ez az egyébként frappáns és jöhumorral rendezett jelenet is csak atmoszférateremtő, előkészítő, bevezető mozzanat. *Darvas József*, aki Karikás Frigyes, a kortárs írásai alapján a forgatókönyvet írta és *Makk Károly*, a rendező nemcsak arra vállalkozott, hogy két példával megmutassa: 1919 tömegeiben az ösztönös forradalmi akarat itt is ott is megnyilatkozott. Hiszen erre könnyű volna rámondani: ezek elszórt, véletlen jelenségek voltak, amelyek a történelem mérlegén nem esnek latba, nem bizonyítanak. Mélyebbre kellett ásni, fel kellett tární, miből táplálkozott ez a forradalmiság, hogyan táplálták a forradalmat tudatos erők, milyen célok lelkesítették azokat az egyszerű névtelen forradalmárokat, akik a háború és 1919 forradalmi talajából sarjadtak, méghozzá nem kis részben a szervezett forradalmi mozgalmon kívül Korbély János, a szakaszvezető és Nagy József, a terrorcsapat vezetőjének pályája, a köztük és a forradalmi vezetést képviselő komiszár között kialakuló viszony ábrázolása erre a kérdésre ad választ.

Hiba lenne Korbély Jánosban *tudatos forradalmárt* látni. Cselédember — ahogy ő mondja: cselédi katoná — akibe az uradalom is, a hadsereg is belenevelte a maga fegyelmét, s aki félig még *ezzel* a fegyellemmel szolgálja a forradalmat. Ezt az iskolát, a katonai drillt érezni, amikor a dezorganizált hadsereg kellős közepén katonásan, fesszen lejelentkezik a dandárkomiszárnál, akit a többi katona pedig már rég nem vesz parancsnokszámba. Ezt az iskolát, a k. u. k. reglamát érezni ki a hangjából, amikor pattogó vezényszavakkal a dandárba sorozza a szétzüllött egységeket. „Jó katonák ezek, csak szegényeknek nincs kommandásuk” — ez a szavajárása. Nem sokat magyaráz, nem agitál hosszan, a fosz-

togató katonába lóhátról csizmával beletapos, aztán vezényel: „Sorakozó!... Jobbra át! Indulj!... Nótát!” S máris újabb szakasz áll be a sorba. Persze, ennek a drillnek, amely itt a forradalmat, a szabadságháborút szolgálja, megvan a hátulütője is. Korbély nemcsak akkor vágja haptákba magát, amikor a forradalom parancsol — akkor is vigyázzba áll, amikor az ellenforradalmár uradalmi tisztartó ráripakodik, s ha a komiszár közbe nem lép, talán az utasításait is végrehajtja.

De a Korbély János fegyelme, mint említettem, csak *félig* a régi, van benne forradalmiság is, ha még ösztönösen is, még mélyen az öntudat alatt is. Az uradalom nemcsak cselédfegyelmet nevelt belé, megtanította őt gyűlölni is, gyűlölni az urakat, a nyomort, a kiszolgáltatottságot. S ahogy érzi az új rend erejét, úgy keményszik meg benne az osztályöntudat, a forradalmi akarat is. Még parancsra hallgat, ha innen jön, ha onnan jön, mégis, óriási a különbség: a forradalom parancsa a szívéből szól (ha a régi durva szavakkal is), míg az ellenforradalom parancsával szemben áll: mégha nincs is mindig ereje szembe is fordulni vele. A film talán legszebb pillanatai azok, amelyekben ezért a gyengeségeért önmagával is hadakozik. S végül is úrrá lesz saját régi énjén. Ahogy a zászlóalj pénzére ügyel, mint a sajátjára, ahogy a segédtsztre rá-mordul, mert drágán vette a zabot, mintha őt személyében károsította volna meg — ez már annak a kötelességtudásnak a jele, amely csak belülről jöhet.

Nehéz méltó szavakat találni a művésztre, amely ily remekbe szabta Korbély alakját. Valóban el lehet mondani: Karikás Frigyes sajnos oly csonkán maradt, de torzoként is óriást sejtető életművének ezt a figuráját a forgatókönyv írója, a rendező és a színész *kongeniálisan* ültette át a film nyelvére, nem csak a lényegét, de egész lényét kitűnően megértették. Valami különös keveréke ez a Korbély János a 48-as honvédnek és a 19-es vöröskatonának, alakját balladai komor-

Korbély János (Bihari József)

ság veszi körül, nincs mosolya, csak könnye, az atmoszféra, amelyet áraszt a tragédiát sejteti, virtusában is van valami sötét nyereség — de néhol már nyomasztó komolysága nem a nehéz napok, a súlyos helyzet pesszimista visszfénye, a jövőben nem hívó ember levertsége, hanem éppen ellenkezőleg, a belsőjében végbemenő és győzelmes harc, a „komisz cselédi szívével” vívott nagy jákobi birkózás tükröződése. Ilyen véresen komolyan csak az veszi küldetését, aki minden porcikájában ennek a küldetésének akar élni, s aki állandóan birkózik azokkal a gondolatokkal, amelyek ettől egy pillanatra is eltéríthetnék. Arcának szoborszerű mozdulatlanlansága nem részvéltenséget sejtet, hanem az állandó belső feszültséggel birkózó ember önmagára kényszerített nyugalomát (Bihari de kitűnően értette meg a szerepét!). Csak né-

hányszor enged fel ez a maszkszerű fegyelem: például amikor az intéző előtt kudarcot vall, s szinte összeroskad, vagy amikor Buzás Mihályt, magát a „nyomorult cselédet” szólólongatja, s vonásai eltorzulnak az indulattól, vagy akkor, amikor — a földosztás hírére — elfelejt mindent, ami körülötte van, rangot, küldetést, forradalmat, s a szigorú kemény katona mögül egy pillanatra előtűnik az öreg paraszt melegen emberi tekintete. A kor szocialista eszméi úgy szólnak ennek a Korbély Jánosnak a szájából, mint a bibliai legendák, beszédében nyoma sincs annak a világmegváltó pátosznak, amely 1919 költészetét, zsrnalisztikáját fűtötte (s amellyel a film más szereplőinél, pl. Nagy Jóskánál találkozunk), Korbély keveset szól, de akkor is a maga cselédi-huszári nyelvén. Az öreg lovásznak pl. így magyarázza a kommunizmust: „Olyan világ lenne az, hogy kend se más keze-lába lenne.” S már nagy dolog — csak egyszer kerül rá a sor —, hogy kimondja, így ezzel a szóval, hogy „proletárdiktatúra”, de azt is csak azért, mert kicsit hivatalosnak akar látszani. Mindent egybevetve azt hiszem, nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a magyar filmtípusok panteonja Korbély János személyében klasszikus alakkal gazdagodott, az öntudatra ébredő 1919-es agrárproletár monumentális másával.

Ugyanezt nem lehetne elmondani Nagy József-re, a terrorcsapat vezetőjének alakjára. Nem azért, mert ellentmondásos figura — Korbély is az! —, hanem azért, mert a film alkotói nem fogalmazták meg világosan, hogyan is ítélik meg ezt a figurát. Pedig a fő konfliktus éppen órá épül, órá — aki, miután a politikai biztosnak önként segített a fellázadt rendőrszázalóját ráncba szedni, és a román intervenciót feltartóztatni — megtagadja a további parancsokat. — A forradalom parancsnoksága — mutat szívére — itt fészkel, neki csak ez parancsol. Kis híja, hogy le nem lövi a forradalom küldöttjét, akit az előbb még ő szabadított ki a veszélyes harapófögből. Mi ez? Amilyen bátor az ellenforradalmárokkal szemben, olyan elszánt a forradalmárokkal

szemben is? Már azt hinnék, hogy Nagy és emberei anarchisták.

A következő jelenetben már a múlt századbeli legendás betyárookra emlékeztetnek, akik saját számlájukra folytatták magánháborújukat a gazdagok ellen, és ha kiadós volt a zsákmány, juttattak belőle a szegényeknek is. De azután kiderül, hogy mégsem erről van szó: hiszen Nagy és emberei puritán forradalmárok, a rekvirált holmiból maguknak nem kérnek semmit, sőt, földet is osztanak a parasztoknak, amiből már úgy tetszik, hogy nemcsak jó forradalmárok, hanem a hivatásos forradalmároknál is messzebbre látnak, jobban megértették a nép szavát, hogy ők javítják ki a diktatúra hibáit. Nagynak nemcsak politikai útja, egész emberi arcú-lata ellentmondásos. A legsúlyosabb órákban ostoba fenegyerekeskedésből otthagya a frontot, de amikor elzavarják a csapat éléről, önként az első arcvonalba siet, és ott leli hősi halálát.

Nyilvánvaló, hogy Nagy Jóska pályáját a film Korbély útjának ellentételeként állítja elénk. Korbély a megtestesült fegyelem, az ő tűzpróbája az, hogy a belénevelt „cselédi” fegyelem átalakul-e öntudatos, forradalmi fegyelemmé. A filmbeli Nagy Jóska csupa forradalmi tűz, lobogás, vakmerőség, az ő próbája éppen ellenkezőleg az, hogy képes-e megérteni a *forradalmi fegyelmet*, meghajolni a forradalom *parancsa* előtt. Mert ha nem, menthetetlenül igazi anarchista lesz belőle. Nos, a film ezt *akarja bizonyítani*, de *nem ezt bizonyítja*. Mégpedig azért nem, mert engedményt tesz Nagy Jóska anarchizmusának, mentegeti szabadságát. Ugyanis a film alkotói, abban a törekvésükben, hogy a tömegek forradalmiságát bizonyítsák, majdhogynem teljesen visszavonják azt a bizonyítatlan ítéletet is, amellyel előzőleg mégis elmarasztalták Nagy Jóska individualista csökönyösségét. Legalábbis nehéz lenne a film utolsó jelenetét másképp értelmezni. „Te is okosodtál — mondja a ’komiszár —, meg mi is okoskodtunk” —, ami vigasznak, haladónak szép és igaz mondás, de ezzel teljesen bizonytalanná válik,

Karikás Frigyes (Benkő Gyula) és Korbély

mi volt az ő okoskodása, és mi a „miénk”, helyes volt-e például Nagy Jóskaék egyéni túlkapásaival szemben fellépni. S ha ezt összevetjük Korbély szavaival: „Olyan kemény legény kellene nekünk, mint te, de sok” — végképp eltűnik a bírálat, amely ha ímmel-ámmal is, de mégiscsak elmarasztalta Nagyék reinitens, fegyvelebontó magatartását.

Nagy Jóska így fölébe nő a forradalmárrá vált Korbély Jánosnak, de méginkább a komiszárnak, a párt megbízottjának, úgy tetszik, mintha az ő szabadosságát igazolta volna a történelem, pedig ellenkezőleg, a komiszárt igazolta, aki megkövetelte a helyes parancs végrehajtását, s ha 1919-ben valakiből „több” kellett volna, hát a komiszárból, a tudatos, fegyelmezett kommunista vezetők-ből kellett volna elsősorban több, hisz ők voltak a kovász, amely a forradalmosodó tömegeket erjesztette.

Sajnos, a film éppen a komiszárból eléggé száraz figurát formált. Pedig a dandár politikai biztosa, aki egyébként azonos Karikás Frigyes-sel, az íróval, akinek zseniális elbeszélésein alapszik a film, kiváló modellt nyújtott volna a 19-es kommunista nagy alakjához — ha a film alkotói saját képzeletükből kiegészítették volna azt, amit az író — természetes szerénységből — önmagáról elhallgatott. Olyan embernek kellett volna lenni, akibe a Korbély János meleg szíve és a Nagy Jóska vakmerősége egyszerre belefért, s aki mindkettőnél is több volt, okosabb, nagyobb, nagyszerűbb.

Összefoglalva: a 39-es dandár kiemelkedő érdeme, hogy Korbély Jánosban a 19-es parasztforradalmár nagy alakját teremtette meg, s ezzel új művészi bizonyítékot teremtett arra, mily nagy volt a forradalmi erő 1919 népi tömegeiben: azonban Nagy Jóska ösztönös forradalmiságának

idealizálásával túlhajtotta eredeti koncepcióját. Ezt az utóbbi hibát növeli a komiszár, a munkáshatalom képviselőjének erőtlensége.

A rendezés, *Makk Károly* gondolatgazdag munkája lényegesen hozzájárult a film erényeinek kidomborításához. Koncepciója, a rendezés stílusa azt a népi realizmust követi, amely a történetnek is legjobb sajátja — póztalan, egyszerű, szívhezszóló játék, a harsány effektusokat kerülő, keresetlen beállítások, a hangvétel természetessége. A győzelmi jelenetek nem pufognak, a tragikus pillanatok sem szívfacsaróak. Makknak is legnagyobb érdeme Korbély alakjának kiformalása, amelyről már szoltunk. De a tömegjelenetek komor fenségét is megőrizzük emlékezetünkben, az egész film líráját, balladai hangját. Ugyanakkor meg kell mondani, a rendezés sem segített a hibákon, Nagy Jóska alakját nem tette világosabbá, sőt, a terrorcsapat rosszarcú tömege még csak fokozza a zavart. Kitűnő, ötletes a rendőrök lefegyverzése, a hangváltás a visszavonuló és az előremenetelő csapatok képei között, de néhány jelenet, pl. a beszélgetés az istállóban, a kastély vendégszobáinak meglátogatása, a biliárdjelenet feleslegesen lelassítja a film egyébként is elég körülményes, komótos tempóját. *Pásztor István* tömegfelvételei, tájai jól érzékeltetik a vészterhes időket, de a belső felvételek túlságosan sötétek, némelyik zavaros, a néző például percekig ki sem ismeri magát az éjszakai tanyai felvételekben.

A film legnagyobb színészi teljesítménye *Bihari József* Korbély Jánosra. Kevés ehhez fogható alakítást ismer a magyar film! Olyan mélyről jönnek a szavai, mintha csak önmaga életét játszaná. Ahogy Korbély megsegyenülten önmaga ellen háborog, ahogy Buzást sírva átkozza, ahogy szemhunyorgatással magához szólítja a segédtestet, vagy az utolsó jelenetben, amikor a haldoklót és önmagát vizsgálja — felejthetetlen, kiváló, felül nem múlható. S szinte mindvégig ilyen kitűnő, ha vannak is egyes mozzanatok, mint az önmagában is erőltetett órajelenet, amellyel ő sem tud mit kezdeni. Aki Bihari

alakítását megnézi, újra bizonyosságot szerezhet, az utóbbi másfél évtizedben milyen magaslatokra emelkedett nálunk a népi alakok színészi alakítása.

Roppant eleven alak *Szirtes Ádám* Nagy Jóska is: a fiatal színész igen-igen biztató fejlődésének újabb bizonyítéka. Ne vegye profanizálásnak, ha a nagy drámai pillanatok mellett (a rajtaütés a rendőrökön, az összeütközés Karikással, majd Korbélyal, és főként a haldoklási jelenet), azt a finom kis orrfintorítást is megemlíthetjük, amikor a kis unokahúgát bilizteti. Nemcsak kedves apróság ez, hanem annak a természetességnek egyik jele, amely egész játékát áthatja. Persze, a szerep réseit Szirtes sem tudja eltüntetni, akár kedves kópét, akár hőst formál Nagy Jóska-ból, nem feledtetheti el a dühögő lázongót, akit ugyancsak ő testesít meg.

Benkő Gyulánál, a triumvirátus harmadik tagjánál más a helyzet. Benkő játéka a megírt szerep mögött is elmarad, ami még csak növeli a szerep okozta hiányérzetünket. Szinte csak egyetlen hangja, egyetlen arca van, s ez a hang nem a lélek mélyéből szól, emögött az arc mögött nem érezzük azt az erőt és hitet, amely azokat a halálraszánt embereket eltölthette, akik a dicsőséges északi hadjáratot megszervezték.

Az epizód szereplők közül a legnagyobb feladat *Ladányi Ferencnek* jutott, aki a dandárparancsnokot személyesíti meg. Őszintén szólva, kicsit sablonos szerepválasztásnak érzem, hogy a kitűnő színészt újra meg újra hasonló szerepekben játszatják, nem az ő hibája, hogy nem tud mindig újat adni. A többiek közül, úgy hiszem, nem szükséges senkit külön kiemelni, mindegyik megteszi művészi kötelességét.

A 39-es dandár művészileg igényes, eszmeileg is tartalmas alkotás. Ha vitatni is kellett Nagy Jóska alakjának beállítását, el kell ismerni a film érdemét: nagy meggyőző erővel hirdeti nemcsak az 1919-es, a mai Magyarország népének is forradalmi hitét.

RÉNYI PÉTER